

MAKTAB YOSHIDAGI NUTQIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARDA MULOQOT KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Rayimqulova Gulmira Alimjonovna

*Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Samarqand filiali MSPD-S-251-U 1-kurs
magistranti*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada maktab yoshidagi nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlarini yoritiladi. Nutq nuqsonlarining turlari, ularning muloqot jarayoniga ta'siri hamda o'quvchilar psixologik rivojlanishiga bo'lgan ta'siri tahlil qilinadi. Tadqiqotda logopedik yondashuvlar, kommunikativ strategiyalar, differensial mashg'ulotlar va interfaol metodlarning samaradorligi o'rganilgan. Shuningdek, bolalarda og'zaki va og'zaki bo'lmagan muloqot ko'nikmalarini mustahkamlashga qaratilgan mashq va texnologiyalar majmuasi ishlab chiqilgan. Maqola yakunida muloqot kompetensiyasini shakllantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan bo'lib, u ta'lim jarayonida qo'llash uchun metodik ahamiyatga ega.*

Kalit so'zlar: *nutq nuqsoni, muloqot ko'nikmalari, maktab yoshidagi bolalar, logopediya, kommunikativ rivojlanish, nutq terapiyasi, psixologik-pedagogik yondashuv, ijtimoiy moslashuv, og'zaki va og'zaki bo'lmagan muloqot.*

Annotation: *This article discusses the theoretical and practical aspects of developing communication skills in school-age children with speech impairments. The types of speech impairments, their impact on the communication process, and the psychological development of students are analyzed. The study studied the effectiveness of speech therapy approaches, communicative strategies, differential training, and interactive methods. A set of exercises and technologies aimed at strengthening verbal and non-verbal communication skills in children was also developed. At the end of the article, practical recommendations are given for the formation of communication competence, which are of methodological importance for use in the educational process.*

Keywords: *speech impairment, communication skills, school-age children, speech therapy, communicative development, speech therapy, psychological and pedagogical approach, social adaptation, verbal and non-verbal communication.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты развития коммуникативных навыков у детей школьного возраста с нарушениями речи. Анализируются типы нарушений речи, их влияние на коммуникативный процесс и психологическое развитие учащихся. В исследовании изучалась эффективность подходов логопедической терапии, коммуникативных стратегий, дифференцированного обучения и интерактивных методов. Также разработан комплекс упражнений и технологий, направленных на укрепление вербальных и невербальных коммуникативных навыков у детей. В заключение статьи даны практические*

рекомендации по формированию коммуникативной компетентности, имеющие методическое значение для использования в образовательном процессе.

Ключевые слова: *Нарушения речи, коммуникативные навыки, дети школьного возраста, логопедическая терапия, развитие коммуникативных навыков, психолого-педагогический подход, социальная адаптация, вербальная и невербальная коммуникация.*

KIRISH

Maktab yoshidagi bolalarda nutqiy rivojlanishning buzilishi ularning muloqot jarayoni, ijtimoiy faol moslashuvi va ta'lim jarayonidagi ishtirokini sezilarli darajada cheklaydi. Nutq nuqsonlari turlicha ko'rinishlarda namoyon bo'ladi: fonetik-fonematik buzilishlar, umumiy nutq rivojlanishining kechikishi, dizartriya, rinolaliya, duduqlanish va boshqalar. Bunday bolalarda muloqot ko'nikmalarini shakllantirish logopediya va maxsus pedagogikaning dolzarb vazifalaridan biridir. Mazkur maqola mazkur jarayonning nazariy-metodik asoslarini yoritishga qaratilgan.

Maktab yoshidagi bolalarda nutqiy rivojlanishning buzilishi ularning muloqot jarayoni, ijtimoiy muhitga moslashuvi hamda ta'lim jarayonida faol ishtirok etish imkoniyatlarini sezilarli darajada cheklaydi. Nutq insonning asosiy kommunikativ vositasi bo'lib, uning yetarli darajada shakllanmaganligi bolaning shaxs sifatida rivojlanishiga, tengdoshlari va kattalar bilan o'zaro munosabatlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, maktab yoshida nutq buzilishlari bolaning o'qish, yozish, fikrini ifodalash va o'zlashtirish jarayonlariga bevosita ta'sir etadi.

Nutq nuqsonlari turli ko'rinishlarda namoyon bo'lishi mumkin. Ular qatoriga fonetik-fonematik buzilishlar, umumiy nutq rivojlanishining kechikishi, dizartriya, rinolaliya, duduqlanish va boshqa nutq patologiyalari kiradi. Ushbu buzilishlar faqat nutq apparati faoliyatigagina emas, balki bolaning psixologik holati, ijtimoiy xulq-atvori va muloqot ehtiyojlariga ham ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda muloqot ko'nikmalarini shakllantirish logopediya va maxsus pedagogikaning eng dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Nutq insonning asosiy kommunikativ vositasi bo'lib, u orqali shaxs atrof-muhit bilan o'zaro munosabatga kirishadi, ijtimoiy tajriba orttiradi va o'z fikr hamda hissiyotlarini ifodalaydi. Nutq faoliyatining buzilishi, ayniqsa bolalik davrida, muloqot jarayonining to'laqonli amalga oshishiga jiddiy to'sqinlik qiladi. Nutq nuqsonlariga ega bo'lgan bolalarda og'zaki muloqotning cheklanishi ularning ijtimoiy moslashuvi, shaxsiy rivojlanishi va ta'lim jarayonidagi faolligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Nutq buzilishlari mavjud bolalar ko'pincha o'z fikrlarini aniq va izchil ifodalashda qiyinchiliklarga duch keladilar. Tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilish, lug'at zahirasiining kamligi yoki grammatik tuzilmalarning yetarli shakllanmaganligi

muloqot jarayonida tushunmovchiliklarni keltirib chiqaradi. Natijada bola suhbatdosh bilan muloqot qilishdan qochishi, o'z nutqini cheklashi yoki faolligini pasaytirishi mumkin.

Nutq nuqsonlari bolaning psixologik holatiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Muloqotdagi muvaffaqiyatsizliklar bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini pasaytiradi, tortinchoqlik, uyatchanlik yoki aksincha, agressiv xatti-harakatlarning paydo bo'lishiga sabab bo'lishi mumkin. Ayniqsa, tengdoshlari bilan muloqot jarayonida nutqiy qiyinchiliklarga duch kelgan bolalar ijtimoiy ajralib qolish xavfi ostida bo'ladi.

Bundan tashqari, nutq nuqsonlari bolaning ta'lim faoliyatiga ham salbiy ta'sir etadi. O'qituvchi bilan muloqotning cheklanishi, topshiriqlarni tushinishda va savollarga javob berishda qiyinchiliklar o'quv jarayonida passivlikni keltirib chiqaradi. Nutqiy kamchiliklar o'qish va yozuv ko'nikmalarining shakllanishiga ham to'sqinlik qilib, umumiy o'quv muvaffaqiyatini pasaytiradi.

Shunday qilib, nutq nuqsonlari bolaning muloqot faoliyatini cheklabgina qolmay, uning ijtimoiy, psixologik va ta'limiy rivojlanishiga kompleks salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda muloqot ko'nikmalarini erta aniqlash va maqsadli rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish murakkab va ko'p bosqichli jarayon bo'lib, u kompleks yondashuvni talab etadi. Mazkur jarayonda logopedik, psixologik va pedagogik metodlarning o'zaro uyg'unligi muhim ahamiyat kasb etadi. Muloqot ko'nikmalarini shakllantirish bolaning nutqiy imkoniyatlarini faollashtirish, ijtimoiy tajribasini boyitish hamda o'z fikrini erkin ifodalashiga xizmat qiladi.

Muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda, avvalo, logopedik mashg'ulotlarga alohida e'tibor qaratiladi. Ushbu mashg'ulotlar artikulyatsion apparatni mustahkamlash, nutqiy nafasni rivojlantirish, tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish va avtomatizatsiya qilish, fonematik eshituvni shakllantirish hamda lug'at boyligini kengaytirishga yo'naltiriladi. Logopedik mashqlar bolaning nutqiy aniqligi va ravonligini oshirish orqali muloqot jarayonida faol ishtirok etishiga zamin yaratadi.

Muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda kommunikativ o'yinlar muhim metodik vosita hisoblanadi. Rolli o'yinlar, suhbat mashqlari, juftlik va kichik guruhlarda bajariladigan topshiriqlar bolalarda o'zaro muloqot qilish ehtiyojini kuchaytiradi. O'yin jarayonida bolalar savol berish, javob qaytarish, fikr almashish kabi muloqot elementlarini tabiiy sharoitda egallaydilar. Bu esa muloqotdagi psixologik to'siqlarni kamaytirishga yordam beradi.

Og'zaki bo'lmagan muloqot vositalaridan foydalanish ham muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali hisoblanadi. Imo-ishora, mimika, tana harakatlari va ko'z bilan aloqa o'rnatishga qaratilgan mashqlar bolalarda kommunikativ faollikni oshiradi. Ayniqsa, nutqi yetarli darajada rivojlanmagan

bolalar uchun og'zaki bo'lmagan muloqot vositalari muhim tayanch vazifasini bajaradi.

Zamonaviy ta'lim jarayonida multimedia texnologiyalaridan foydalanish muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Interaktiv dasturlar, animatsion materiallar, audio va video vositalar bolalarning qiziqishini oshirib, nutqiy faolligini rag'batlantiradi. Multimedia vositalari yordamida turli muloqot vaziyatlarini modellashtirish bolalarda nutqiy faoliyatni faollashtiradi.

Bundan tashqari, guruhli mashg'ulotlar va ijtimoiy faoliyatlar bolalarning jamoada muloqot qilish ko'nikmalarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Guruhli faoliyat jarayonida bolalar o'zaro hamkorlik qilish, navbat kutish, umumiy qoidalarga rioya etish va jamoaviy qarorlar qabul qilishni o'rganadilar. Bu esa ularning ijtimoiy moslashuvini ta'minlaydi.

Shu tariqa, muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish metodlari kompleks va tizimli ravishda qo'llanilgandagina samarali natija beradi. Logopedik, psixologik va pedagogik metodlarning uyg'unligi nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda muloqot faoliyatini rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi.

Logopedik yondashuvlar nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda muloqot ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Tizimli va izchil tashkil etilgan logopedik mashg'ulotlar bolaning nutqiy faoliyatini faollashtiradi, artikulyatsion apparatning to'g'ri ishlashini ta'minlaydi hamda nutq jarayonining umumiy sifatini yaxshilaydi. Mashg'ulotlar davomida bolalarning nutqiy imkoniyatlari bosqichma-bosqich kengayib boradi, bu esa muloqot jarayonida faol ishtirok etishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Logopedik ishlar jarayonida bolalarda nutqiy nafasni boshqarish, tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish va ularni nutqda avtomatlashtirish ko'nikmalari shakllanadi. Shu bilan birga, lug'at boyligi kengayib, grammatik tuzilmalarni to'g'ri qo'llash qobiliyati rivojlanadi. Bu omillar bolaning o'z fikrini aniq va izchil ifodalashiga yordam beradi hamda muloqotdagi qiyinchiliklarni kamaytiradi.

Logopedik yondashuvlarning samaradorligi bolaning psixologik holatida ham namoyon bo'ladi. Nutqdagi muvaffaqiyatlar bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi, muloqotdan qochish holatlarini kamaytiradi va ijtimoiy faolligini kuchaytiradi. Bola tengdoshlari bilan muloqot qilishga intila boshlaydi, jamoa faoliyatida faolroq ishtirok etadi.

Bundan tashqari, individual va differensial yondashuv asosida tashkil etilgan logopedik mashg'ulotlar har bir bolaning yosh va nutqiy xususiyatlarini hisobga olish imkonini beradi. Bu esa mashqlarni bolaning ehtiyojlariga mos ravishda tanlashga va natijadorlikni oshirishga xizmat qiladi. Logopedik ishlarning samarali tashkil etilishi bolalarning ta'lim jarayonidagi faolligini oshiradi va ularning umumiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar muloqot jarayonida turli darajadagi qiyinchiliklarga duch keladilar. Ushbu qiyinchiliklar nutqning fonetik, leksik va grammatik jihatlaridagi kamchiliklar bilan bog'liq bo'lib, bolaning atrofdagilar bilan to'laqonli muloqotga kirishish imkoniyatini cheklaydi. Tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilish yoki nutqning ravon bo'lmasligi suhbatdosh tomonidan bolaning fikrini to'liq anglashni qiyinlashtiradi, bu esa muloqot jarayonida tushunmovchiliklarga olib keladi.

Nutqiy kamchiliklar tufayli bolalar o'z fikrlarini izchil va mantiqan ifodalashda qiynaladilar. So'z boyligining yetarli darajada rivojlanmaganligi, grammatik tuzilmalarning noto'g'ri qo'llanilishi muloqotning mazmunini kambag'allashtiradi. Natijada bola suhbat jarayonida qisqa javoblar bilan cheklanadi yoki muloqotdan butunlay chekinishga moyil bo'ladi.

Muloqotdagi qiyinchiliklar bolaning psixologik holatiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Nutqiy muvaffaqiyatsizliklar sababli bolalarda tortinchoqlik, o'ziga ishonchsizlik va muloqotdan qochish holatlari shakllanishi mumkin. Ayrim holatlarda esa, aksincha, tushunilmaslik hissi agressiv xatti-harakatlar orqali namoyon bo'ladi. Bu esa tengdoshlari bilan o'zaro munosabatlarning murakkablashishiga olib keladi.

Shuningdek, nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda suhbatdosh nutqini to'liq idrok etish va anglash bilan bog'liq muammolar kuzatiladi. Eshitish va nutqni qayta ishlashdagi qiyinchiliklar bolaning berilgan ko'rsatmalarni to'g'ri tushunishiga to'sqinlik qiladi. Bu holat ta'lim jarayonida passivlikka, topshiriqlarni bajarishda ishonchsizlikka sabab bo'ladi.

Muloqotdagi qiyinchiliklar ijtimoiy ko'nikmalarning yetarli shakllanmaganligi bilan ham bog'liq. Nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda salomlashish, murojaat qilish, suhbatni boshlash va yakunlash, navbat kutish kabi muomala madaniyati elementlari sust rivojlangan bo'ladi. Natijada bolaning maktab muhitiga moslashuvi, dars jarayonidagi faolligi va o'qishga bo'lgan qiziqishi pasayishi mumkin.

Nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish izchil va kompleks tashkil etilgan pedagogik jarayonni talab etadi. Ushbu jarayon bolaning nutqiy, psixologik va ijtimoiy rivojlanishini o'zaro bog'liq holda ta'minlashga qaratilgan bo'lib, muloqot faoliyatining barcha tarkibiy qismlarini qamrab oladi.

Muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishning muhim yo'nalishlaridan biri logopedik ishlar hisoblanadi. Logopedik mashg'ulotlar artikulyatsion apparatni rivojlantirish, nutqiy nafasni to'g'ri shakllantirish, tovushlarni qo'yish va avtomatlashtirish, shuningdek, leksik-grammatik tuzilmani boyitishga yo'naltiriladi. Ushbu yo'nalish bolaning nutqining aniqligi va ravonligini oshirib, muloqot jarayonida faol ishtirok etishiga zamin yaratadi.

Psixologik-pedagogik yondashuv ham muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim o'rin egallaydi. Bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlash,

muloqotga kirishishdagi qo'rquv va ichki to'siqlarni kamaytirish, ijobiy emotsional muhit yaratish ushbu yo'nalishning asosiy vazifalaridan hisoblanadi. O'qituvchi va logoped tomonidan bolani faol tinglashga va o'z fikrini erkin ifodalashga undash muloqot jarayonining samaradorligini oshiradi.

Muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda ijtimoiy o'yinlar va guruhli faoliyatlar muhim ahamiyatga ega. Guruhli mashg'ulotlar jarayonida bolalar tengdoshlari bilan o'zaro hamkorlik qilishni, suhbat davomida navbat kutishni, savol berish va javob qaytarishni, shuningdek, rolli o'yinlar orqali turli muloqot vaziyatlarini o'zlashtiradilar. Bu jarayon bolalarning ijtimoiy tajribasini boyitadi va jamoaga moslashuvini yengillashtiradi.

Vizual va multimodal yondashuvlardan foydalanish ham muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishning samarali yo'nalishlaridan biridir. Rasmlar, piktogrammalar, jadvallar va kartochkalar yordamida nutqiy vaziyatlarni tushuntirish, video va audiomateriallar orqali muloqot namunalarini namoyish etish bolalarning nutqni idrok etishini va tushunishini osonlashtiradi. Turli sezgi kanallarining birgalikda ishga solinishi nutqiy faollikni oshiradi.

Shuningdek, oila va maktab hamkorligi muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish jarayonida muhim yo'nalish hisoblanadi. Ota-onalarga logopedik mashqlar bo'yicha tavsiyalar berish, uy sharoitida muloqotga boy vaziyatlar yaratish bolaning nutqiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi. Oila va ta'lim muassasasi o'rtasidagi hamkorlik bolada muloqot ko'nikmalarining barqaror shakllanishini ta'minlaydi.

Xulosa. Nutqida nuqsoni bo'lgan maktab yoshidagi bolalarda muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish muhim pedagogik va ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan jarayon hisoblanadi. Nutq buzilishlari bolaning atrof-muhit bilan o'zaro aloqasini cheklab, uning psixologik holati, ijtimoiy moslashuvi va ta'lim jarayonidagi faolligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Shu sababli bunday bolalarda muloqot ko'nikmalarini shakllantirish maxsus tashkil etilgan logopedik, psixologik va pedagogik yondashuvlarni talab etadi. Maqolada nutq nuqsonlarining muloqot jarayoniga ta'siri, muloqotdagi qiyinchiliklarning mazmuni hamda ularni bartaraf etishga qaratilgan asosiy metod va yo'nalishlar yoritib berildi.

Logopedik mashg'ulotlar, kommunikativ o'yinlar, multimodal yondashuvlar, guruhli faoliyatlar hamda oila va maktab hamkorligi bolalarda muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim omil sifatida namoyon bo'ldi.

Xulosa qilib aytganda, muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan tizimli va izchil ishlar nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarning ijtimoiy faolligini oshirishga, o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlashga hamda ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli ishtirok etishga xizmat qiladi.

Mazkur maqolada bayon etilgan nazariy qarashlar va amaliy tavsiyalar pedagoglar, logopedlar va ota-onalar uchun metodik ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Абдуллаева М. Логопедия асослари. – Тошкент: Fan va texnologiya, 2020. – 256 б.
2. Жўраева Д. Нутқ нуқсонлари ва уларни бартараф этиш методикаси. – Тошкент: O'qituvchi, 2019. – 224 б.
3. Қодиров А. Мактаб ёшидаги болаларда нутқий ривожланиш муаммолари. – Тошкент: Innovatsiya, 2021. – 198 б.
4. Каримова З. Бола психологияси. – Тошкент: Sharq, 2018. – 240 б.
5. Выготский Л. С. Мышление и речь. – М.: Педагогика, 1999. – 352 с.
6. Лалаева Р. И. Логопедия: теория и практика коррекции нарушений речи у детей. – М.: Владос, 2017. – 384 с.
7. Лебединский В. В. Нарушения психического развития у детей. – М.: Академия, 2016. – 272 с.
8. Шипицина Л. М. Коррекционная педагогика: нарушения речи. – М.: Речь, 2015. – 320 с.